

ALPER BİLGİLİ

BİLİM NE DEĞİLDİR?

YENİ ATEİST TEZLERİN
BİLİMSEL VE TARİHSEL
ELEŞTİRİSİ

BİLİM NE DEĞİLDİR?
Yeni Ateist Tezlerin Bilimsel ve Tarihsel Eleştirisi

Alper Bilgili

Sosyal Bilimler - Bilim Tarihi

TİMAŞ YAYINLARI | 6523
Sosyal Bilimler - İnceleme Araştırma Dizisi | 50

EDİTÖR

Kadir Güven
Feyzullah Ünnü

KAPAK TASARIMI

Hüseyin Özkan

İÇ TASARIM

Nur Kayaalp

4. BASKI

Doğu Kitabevi 2019, İstanbul

5. BASKI

Ekim 2025, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-4962-2

TİMAŞ YAYINLARI

Bahçelievler Mah. Zübeyde Hanım Cad. No: 8
Üsküdar / İstanbul Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT

Sistem Matbaacılık

Yılanlı Ayazma Sk. No: 8

Davutpaşa - Topkapı / İstanbul

Telefon: (0212) 482 11 01

Matbaa Sertifika No: 49687

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.

İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

BİLİM NE DEĞİLDİR?
Yeni Ateist Tezlerin
Bilimsel ve Tarihsel Eleştirisi
ALPER BİLGİLİ

ALPER BİLGİLİ

Alper Bilgili, lisans ve yüksek lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Doktora derecesini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yazdığı "Sosyal Etkenlerin Bilimsel Bilginin Oluşumundaki Rolünün Analizi: Kuhn ve Güçlü Program Örneği" başlıklı teziyle 2013 yılında elde etti. Doktora sonrası çalışmalarını İngiltere'de, Leeds Üniversitesi'nde, bilim tarihi ve bilim felsefesi alanlarında sürdürdü, doçentlik derecesini 2018 yılında aldı. 2017-2022 yılları arasında İngiliz Bilim Tarihi Topluluğu (*The British Society for the History of Science*) Uluslararası Danışma Kurulu'nda yer alan Alper Bilgili, Uluslararası Bilim ve Din Topluluğu (*International Society for Science and Religion*) Fellow üyesidir. Acıbadem Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapan yazarın *Darwin ve Osmanlılar* ve *Bilim Susunca* isimli kitapları bulunmaktadır.

Seçme Yayınlar

- Bilgili, Alper. "Science at the Service of Scientism? How the Evrim Ağacı (tree of Evolution) Website Shapes Turkish Discussions on Science and Religion". Alexander Hall ve Will Mason-Wilkes (der.), *Most Adaptable to Change: Evolution and Religion in Global Popular Media* içinde, ss. 189-200. (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2024).
- Bilgili, Alper. "Retrospectives: Uses of history of science in the late Ottoman Empire and early Republican Turkey". *British Journal for the History of Science*, 53, 1 (2020): ss. 109-117.
- Bilgili, Alper. "Beating the Turkish hollow in the struggle for existence: Darwin, Social Darwinism and the Turks". *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 65 (2017): ss.19-25.
- Bilgili, Alper. "An Ottoman Response to Darwinism: İsmail Fennî on Islam and Evolution". *British Journal for the History of Science*, 48, 4 (2015): ss. 565-582.
- Bilgili, Alper. "Sosyal Darwinizm". Nuri Tinaz (der.), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* içinde, s. 99. (Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları, 2021).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 11

1. GİRİŞ / 15

Bu Kitap Neyi Amaçlıyor? / 15

Bu Kitapta Ne Hedeflenmiyor? / 18

Böyle Bir Çalışmaya Gerek Var mıydı? / 27

Fletcher'ın Laneti / 28

II. YENİ ATEİZM VE DİN / 29

Biyoloji Laboratuvarı ve Uzay Gemisi / 29

“Kötülüklerin Anası” Olarak Din / 35

Dine Özgürlük? / 46

Dinin Panzehiri Olarak Bilim / 48

Dawkins à la Turca / 53

III. YENİ ATEİSTLERİN BİLİM ANLAYIŞI / 54

Bilimin Rehberliği / 54

Değersiz Bir Uğraş Olarak Sosyoloji / 63

Bilimsel Olmayan Bilgi / 79

Bilim ve Etik / 82

Ahlak ve Motivasyon / 89

Bilim ve Anlam / 94

IV. TOPLUMUN DÜŞMANI OLARAK DİN / 98

Dinlerin Kökenleri Üstüne / 98

Dinler ve Şiddet / 105

Ulus Devletler ve Din / 109

Kuran ve Savaş / 117

Terör ve İslam / 124

Teröristlerin İslam Bilgisi ve Dindarlığı Üzerine Bir Not / 130

Üstünlük, Şiddeti Meşru Kılar Mı? / 134

Dinlerin Bilimi Engellediği İddiası / 139

Şengör'ün İnancı ile
Bilimsel bir Teori Çatışır mı? / 146

Sekülerleşme ve Bilim / 151

Sekülerleşme ve Bilim Dışı Faktörler / 155

Sekülerleşme Tartışmaları ve İndirgemecilik / 161

“Rasyonel” Toplumlar Her Konuda Rasyonel midir? / 166

Cehalet ve Dine Yönelim / 170

Dogma ve Kaçınılmaz Bir Çatışma Tarifi / 176

Duygular, İnanç ve İnançsızlık / 183

Din ve Tutuculuk Üzerine Birkaç Örnek / 190

Diğer Bilgi Türlerinin Dinlerin Yorumuna Etkisi / 192

Bilim ve Dogma / 196

Osmanlılar ve Bilim / 198

Osmanlı'da Teknoloji Karşıtlığına Dair Bir Not / 208

Teknoloji ve Toplumsal Fayda / 213

Bilim ve Din Dışı Etkenler / 218

Tekâmülün Zirvesi: Bilim İnsanlığı / 222

Demokrasi ve Din / 226

V. TARİHİN ŞAHİTLİĞİ / 228

Dua ve Veba / 231

Darwinizm ve Tanrı / 237

Darwinizm'in İddiası Nedir? / 242

Darwin ve Dini İnançlar / 243

VI. SONUÇ / 258

KAYNAKÇA / 266

Alpe..

Gazali'nin eserinde matematik ve sayılarla uğraşmanın şeytan işi olduğuna dair bir iddia vardır. [Bu görüş neticesinde İslam dünyasındaki] tüm bilimsel teşebbüs çökmüş ve bir daha asla toparlanamamıştır.

Neil deGrasse Tyson

[Güneş ve Ay tutulması ile ilgili] meseleler, kesinlik arz eden geometrik ve aritmetik delillere dayanmaktadırlar ve dolayısıyla şüpheyi yer bırakmazlar. Bu nedenle, bu delilleri inceleyen, onları kavrayan ve böylece her iki tutulmanın zamanı, kapsamı ve süresi hakkında bilgi edinen bir kişiye, bunun dine aykırı olduğu söylenirse, böyle biri bu bilime değil, dine kuşku ile bakacaktır. Dini, dine uygun olmayan şekilde savunanların verdiği zarar, dine doğru şekilde saldıranların verdiğienden daha büyüktür. Dedikleri gibi: "Akılcı bir düşman, cahil bir dosttan iyidir."

Gazali (*Tehâfütü'l-Felâsife*)

ÖNSÖZ

İskoç seyyah Charles MacFarlane, 1828'de İstanbul'a gerçekleştirdiği ziyaretinden sonra kaleme aldığı eserinde, sıradan Türklerin bilime ve sanata karşı hiçbir ilgi duymadıklarını şaşkınlıkla aktarır.¹ Fransız oryantalist Constantin Volney de benzer bir şekilde, Osmanlı'da sıradan insanların astronomiye, sadece falcılık ile ilişkili olduğu sürece ilgi duyduklarını anlatır.² Kuşkusuz bu aktarımların dönemin siyasi ve sosyal gündeminden ve yazarlarının ajandalarından ne denli etkilendikleri tartışmaya açıktır. Bir an için tartışmanın o boyutunu göz ardı edelim ve bugüne gelelim. Bu aktarımlarla karşılaşan bizler, o dönem insanının bilimle bu kadar az ilgili olduğunu okuyunca ne hissederiz? Muhtemelen üstenci bir bakışla bu durumu yadırgar, bilimin çok daha fazla ilgiyi ve saygıyı hak ettiğini iddia ederiz. Peki, bu iddiada bulunan bizlerin bilimle ilgisi ne düzeydedir? Klişeleşmiş söylemler bir kenara bırakılırsa, günümüzde de çoğumuzun bilimle haşır neşir olduğu, Viktoryan dönemde yaşamış bazı İngilizler gibi evlerimizde amatörce bilimle uğraştığımız, başka şehirlerdeki bilim sergilerine katıldığımız, çay sohbetlerinde bilimsel buluşları tartıştığımız söylenebilir mi?³ Bırakın sokaktaki insanı, C.

1 Charles MacFarlane, *Constantinople in 1828, II. Cilt* (Londra: Saunders and Otley, 1829), s. 173.

2 Constantin Volney, *Travels Through Syria and Egypt, II. Cilt* (Londra: G. G. J. and J. Robinson, 1788), s. 443.

3 James A. Secord, *Victorian Sensation: The Extraordinary Publication, Reception, and Secret Authorship of Vestiges of the Natural History of Creation* (Chicago: The University of Chicago Press, 2000), s. 163.

P. Snow'un 1959'da yayımlanan *İki Kültür* isimli eserinde ümit ettiği gibi sosyal bilimcilerin doğa bilimleri hakkında temel düzeyde bir bilim okuryazarlığına sahip olduğu iddia edilebilir mi?⁴ Kanaatim, Türkiye'de halk arasında bilime duyulan ilginin söylem düzeyinde kaldığı, sokaktaki insanın bilimle derin bir ilişki içerisinde olmadığı, toplumun büyük bir kesiminin temel bilimsel okuryazarlık anlamında ciddi eksikliklerinin bulunduğudır.

Avrupa Komisyonu tarafından 2021 yılında 38 ülkede yürütülen kapsamlı çalışma, bu kanaati destekleyen ilginç veriler sunuyor. Araştırma çerçevesinde bilimle ilgili genel kültürü ölçen 11 soruya verilen cevaplar incelendiğinde Türkiye'nin genel bilim okuryazarlığında Avrupa'nın en kötü ülkelerinden birisi olduğu görülmektedir. İlginci olan, ankete Türkiye adına katılan bu kişilerin, bilimsel konulardaki bilgisizliklerine karşın bilime ve bilim insanına son derece büyük anlamlar yüklemiş olmalarıdır. Örneğin "bilim insanları güvenilirdir" önermesine Fransızların %60'ı, Avusturyalıların %60'ı, Almanların %59'u katılırken Türklerin %85'i bu önermeyi desteklemiştir. Bu anlamda Türkiye, Birleşik Krallık ve İzlanda ile birlikte bilim insanlarına en çok güvenen Avrupa ülkesidir. Yine benzer bir şekilde, "Bilim insanları, insanlar için neyin doğru olduğunu en iyi bilen kişilerdir" önermesine en çok katılanlar %78 ile Türkler olmuştur. İsviçreli katılımcıların ise sadece %29'u bu önermeyi desteklemiştir. (Bir dönem reklamlarda sıklıkla kullanılan "İsviçreli bilim insanları" klişesini düşününce, bu veri muhtemelen çoğumuza daha da garip gelecektir.) Son olarak bilim insanlarının dürüst olduğunu düşünenler arasında da Türklerin %82 ile İzlandalılar ile beraber zirvede yer aldığını görüyoruz.⁵ Sonuç olarak, bu verilere bakarak, bilimin

4 Bakınız; C. P. Snow, *İki Kültür*, çev. Tuncay Birkan (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2010).

5 European Commission, "European Citizens' Knowledge and Attitudes Towards Science and Technology", *Eurobarometer* 516, 2021, http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb516_en.pdf.

bir toplumdaki prestiji ile bilim konusunda bilgi sahibi olmanın her zaman ilişkili olmadığını ifade edebiliriz.⁶

Bu kitapta, sadece Türkiye’de değil “modern” ve “modernleşen” toplumlarda bilime yüklenen bu anlam ve görevden yola çıkarak bilimin doğasını, amaçlarını, meşru sınırlarını ve özellikle de din ile ilişkisini tartışmaya açmayı hedefliyorum. Neden mi? Her şeyden önce bu sorulara doğru cevaplar vermenin pratik faydalarından bağımsız, doğamıza ve hakikate olan bir borcumuz olduğuna inanıyorum.⁷ Bununla beraber bilmeye atfedilen bu tür bir önem, bilgiyi faydayla ilişkilendiren bizlerin dünyasında garipsenecek, küçümsenecek belki de samimi bulunmayacaktır.⁸ Öyleyse biraz da bu çalışmanın amaçladığı pratik faydalardan bahsedelim. Her şeyden önce, bilimin ideolojik bir araca dönüştürülmesi ve ideolojik kaygılarla yıpratılması durumunda, uzun vadede toplum nezdinde itibarsızlaştırılabileceğinden endişe ediyorum.

6 Türkiye’de bilime biçilen rolün değişen seyrini başka çalışmalarımda tartıştığım için burada çok fazla detaya girmeyeceğim, bununla beraber bilimin, toplumumuzdaki bilgi eksikliğine rağmen bu kadar saygı görmesinin tarihsel nedenleri olduğunu belirtmeden geçemeyeceğim. Doğa bilimlerinin Jön Türkler ve sonrasında Cumhuriyet eliyle birlikte doğayı tanımamızı sağlayan bir araç olmanın çok ötesine geçtiğini, geniş kitlelerce toplumsal meselelere dâhil olmak üzere her türlü sorunun çözümü, her konuda başvurulması gereken bir –hatta çoğu zaman tek– hakem olarak görülmeye başlandığını belirtmek gerekiyor. Bununla eş zamanlı ve bağlantılı olarak Geç Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi boyunca bilimin farklı ideolojilerin ve metafizik pozisyonların sözcüsü olmaya zorlandığına da şahitlik etmekteyiz. Daha detaylı bir analiz için bakınız; M. Şükrü Hanioğlu, “Blueprints for a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion, and Art”, Elisabeth Özdalga (der.), *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy* içinde (Londra: Routledge Curzon, 2005), ss. 28-116; Alper Bilgili, “Retrospectives: Uses of History of Science in the Late Ottoman Empire and Early Republican Turkey”, *British Journal for the History of Science*, 53, 1, 2020, ss. 109-117.

Bilime biçilen aydınlatıcı ve uyandırıcı role örnek olarak bakınız; Abdullah Cevdet, “Kastamonu’da Kurun-i Vusta”, *İctihad*, 58, 1913, ss. 1271-1274; İbrahim Temo, “Darwin’in Ellinci Ölüm Yılı Dönümü”, *İctihat*, 347, 1932, s. 5736.

7 Bakınız; Aristotle, *Nicomachean Ethics*, çev. Robert C. Bartlett ve Susan D. Collins (Chicago: The University of Chicago Press, 2011), ss. 7-8.

8 Bakınız; Stephen David Ross, *Metaphysical Aporia and Philosophical Heresy* (New York: State University of New York Press, 1989), s. 90.

Bilhassa bazı muhafazakârlar arasında irrasyonel ve rölativist teorilerin son dönemlerde ilgi görür olması bu endişemi destekler niteliktedir.⁹ Bu konudaki kafa karışıklığının giderilmesinin sadece muhafazakâr okurlara değil, seküler okurlara da katkı sunacağını; onların buradaki bilgiler ışığında, din ve bilim ilişkisine dair bazı klişelere daha temkinli yaklaşmaya başlayacağını ümit ediyorum. Burada anlatılanlar onların temel pozisyonlarını değiştirmese de –ki kitabın önceki baskılarına gelen yorumlar insanların bu hususta düşündüğünden daha açık görüşlü olduğunu ispatlar nitelikteydi– tartışmanın daha sağlıklı bir zeminde yapılmasına katkı sunacağı ümidindeyim.

Kitapta Yeni Ateistlerin görüşlerini, bilimin doğası ve sınırları üzerine bir tartışma başlatmak, böylece “bilim diye sunulan” ile “bilim”i ayırt etmek için kullandım. Elbette bu tartışma, başka isimler veya ekoller üzerinden de gerçekleştirilebilirdi. Ancak Yeni Ateistlerin bilimle dini konumlandırma şekilleri, bu çerçevede bilim tarihini çarpıtarak sunmaları ve kimi çevrelerde sempati uyandıran sosyal politika önerileri, beni tartışmayı bu isimler üzerinden yürütme konusunda ikna etti. Zaman zaman bazı felsefecilerden gelen “Yeni Ateistlere bu kadar enerji harcanmaması” gerektiği yönündeki telkinlere rağmen bu isimlerin Türkiye’de ve dünyada gördükleri teveccühün bu görüşleri ciddiyetle ele almayı gerektirdiğini düşünüyorum.

İlk baskısı 2017’de yapılan bu kitabın oluşum aşamasında birçok kişinin katkısı oldu. Bu metni veya onun önceki versiyonlarını okuyup eleştirilerini benimle paylaşan Ceren Rasimoğlu, Güneş Ayas, Enis Doko, Mehmet Akif Koç, Ahmet Coşkun, İsa Sarı, Mesut Gülenç, Zeynep Bahadır Ağce, Taha Ayfer, Seda Bilbay ve Çağın Bilgili’ye müteşekkirim.

Keyifli okumalar...

9 Bu konuda detaylı bir analiz için bakınız; Robert Nola ve Gürol Irzık, *Philosophy, Science, Education and Culture* (Dordrecht: Springer, 2005), ss. 448-456; Alper Bilgili, “Türkiye’de Bilim Sosyolojisi Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Sosyoloji Dergisi*, 29, 2, 2014, ss. 242-245.

1. GİRİŞ

BU KİTAP NEYİ AMAÇLIYOR?

Celâl Şengör'ün ismini çoğu genç okur ilk defa “Teke Tek” programında duymuş olabilir. Benim Şengör'ü keşfetmem biraz daha eskilere dayanır. 1990'ların sonunda, lisedeyken takip ettiğim *Cumhuriyet Bilim Teknik* (sonraki adıyla *Cumhuriyet Bilim Teknoloji*) dergisindeki Celâl Şengör imzalı yazıları ilgiyle okurdum. 28 Şubat askeri müdahalesinin üzerinden uzun süre geçmemişti, ülkede şiddetli bir siyasi kutuplaşma yaşanıyordu. Toplumu esir alan bu siyasi atmosfere rağmen Şengör'ün yazıları –bilhassa bugünlere kıyasla– itidalli idi. Bu dönemde Şengör'ün yazılarında öne çıkan gaye, kendisinin de zaman zaman ifade ettiği üzere, topluma bilimi sevdirmek gibi görünmekteydi. Şengör, jeolog olmasının da etkisiyle 1999 depremi sonrasında sık sık televizyonlarda görünür olmuş, bu dönemde sadece *Cumhuriyet Gazetesi* okurlarının değil, Türk halkının da bilim insanı olarak güvendiği isimlerden biri olmayı başarmıştı.

1999'da üniversiteye başladım. Biraz üniversitede siyaset bilimi okumamın etkisiyle, biraz da Şengör'ün yazılarında tekrara düşmesi nedeniyle uzun süre Şengör'ü takibi bıraktım. Ancak 2006'da yaşadığım bir olay, bana bu ismi yeniden hatırlattı. Cambridge'de dinleyici olarak katıldığım bir konferansın çay molasında tanıştığımız bir jeolog, Türk olduğumuzu öğrenince bana ve bir arkadaşıma Celâl Şengör'ü tanıyıp tanımadığımızı sordu. Önce gurur duydum, öyle ya, İngiltere'de bir bilim insanı bize bir Türk jeoloğu soruyordu. Ancak

sevincim kısa sürdü, zira aynı zamanda bir Hristiyan din adamı olan bu jeolog, Şengör'ün kendisine, beraber katıldıkları akademik bir çalıştayda rahatsız edici bir üslupla garip sorular yönelttiğinden bahsediyordu. Şengör, bu jeoloğun bilim insanlığını sorgulamış, kendisine bilim ile dinin çatıştığını “öğrettikten” sonra, bu iki meslekten birisini seçmesini öğütlemişti. Her ne kadar bugün Şengör'ün görüşlerini dinlediğimde ve son yıllarda kaleme aldığı popüler bilim kitaplarını okuduğumda o jeoloğun naklettiği olayın doğru olduğu yönündeki kanaatim güçlense de o an şaşırdığımı, anlatılanları garipsediğimi itiraf etmeliyim. Şengör, yazılarında sık sık bilim tarihine atıflarda bulunan bir bilim insanı olarak böyle garip ve son derece yüzeyel bir iddiada bulunabilir miydi? Buluşlarıyla dünyanın kaderini değiştiren Gregor Mendel veya Georges Lemaître'in aynı zamanda din adamı olduğunu bilmiyor olamazdı. En azından kendi disiplininin önemli birçok isminin –söz gelimi modern jeolojinin kurucu babalarından William Buckland'ın, Darwin'in mentörlerinden olan jeolog John Stevens Henslow'un, yine Darwin'in Cambridge'deki jeoloji hocalarından Adam Sedgwick'in, Danimarkalı jeolog Nicolas Steno'nun, depremin şiddetini ölçen Mercalli şiddet ölçeğine ismini veren İtalyan bilim insanı Giuseppe Mercalli'nin– din adamı olduğundan haberdar olmalıydı. Hatta Şengör'ün dindarlığın bilime engel olmadığını bilmesi için tarihte yolculuk yapmasına da gerek yoktu. Şengör, beraber bilimsel çalışmalar yürütmekle övündüğü, dünyanın önde gelen jeofizikçilerinden Fransız Xavier Le Pichon'un dindar bir Katolik olduğunu bilmiyor olamazdı.¹⁰

Elbette Şengör burada zikredilen din adamlarının/bilim insanlarının din ile bilimi çatışan iki kavram olarak görmediklerinden haberdardı. İşin aslı Şengör, o jeoloğa bilim ile din arasında bir ter-

10 Le Pichon'un din ve doğa üzerine görüşlerini dile getirdiği detaylı bir röportaj için bakınız; “Xavier Le Pichon: The Fragility at the Heart of Humanity”, *On Being*, 25.06.2009, <https://onbeing.org/programs/xavier-le-pichon-the-fragility-at-the-heart-of-humanity/>.

cihte bulunması gerektiğini telkin ederken tarihsel bir zorunluluktan bahsetmiyordu. Daha ziyade Şengör, o jeoloğu, kendi zihnindeki ideal bilim insanı olmaya zorluyordu. Bu çalışmada da görüleceği gibi, Şengör bu tutumunda yalnız değildir. Bilimi savunduğunu ve bilimin toplum tarafından sevilmesi için uğraştığını iddia eden birçok kişi, bilimi ve bilim tarihini kendi ideolojik görüşlerini desteklemek için bir araç olarak kullanmaktadır. Ne var ki, bu bilim insanlarının ideolojik yaklaşımları özellikle ülkemizde yeterince eleştirilmemiştir. Bu kısmen bilimin prestijinin bilim insanlarına karşı getirilen her türlü eleştiriye karşı kalkan –hatta sopa– olarak kullanılmasından, hemen her eleştirinin yobazlık olarak sunulmasından kaynaklanmaktadır.¹¹ Bu bağlamda, Richard Dawkins, Daniel Dennett, Christopher Hitchens, Sam Harris veya Celâl Şengör gibi isimlere yönelik eleştirilerimin bazı çevrelerce yobazlığın tezahürleri olarak yaftalanması olağandır. Yine de ilerleyen sayfalarda sunulacak argümanların büyük çoğunluğunun sağduyulu ve yeterli entelektüel donanıma sahip ateist, agnostik ve deistler tarafından kabul göreceğini düşünüyorum.

Yeri gelmişken, Richard Dawkins, Daniel Dennett, Christopher Hitchens ve Sam Harris’in yanına neden Celâl Şengör’ü koyduğum sorgulanabilir. Esasen kitaptaki tartışmalarda Şengör’e sık sık yer vermemin ardında öncelikle, Türk jeoloğun Yeni Ateizmle uyumlu görüşleri vardır. İleride de görüleceği gibi, Şengör kendine duyduğu eşsiz güvenin ve Türk kamuoyunun önceki söylemlerine karşı tepkisiz kalmasının da etkisiyle görüşlerini birçok Yeni Ateistten daha rahat bir şekilde paylaşmaktadır. O, yine, liberal veya hümanist görünme

11 Bilim tarihine baktığımızda da bazı bilim insanlarının prestijlerinin, bilim insanları topluluğunun tepkileri üzerinde belirleyici olduğunu görüyoruz. Örneğin, Sovyetler Birliği’nde Nobel ödüllü bilim insanı Ivan Pavlov’un Lamarckçı evrimi destekleyen bazı görüşleri, Rus bilim insanlarının Lamarckçı evrimi eleştirmesini belli oranda engellemiştir. Bakınız; Nikolai Kremensov, “Darwinism, Marxism, and Genetics in the Soviet Union”, Denis Alexander ve Ronald L. Numbers (der.), *Biology and Ideology: From Descartes to Dawkins* içinde (Chicago: Chicago University Press, 2010), s. 226.

endişesi taşımadığı için “siyaseten doğru” olanı seslendirmemektedir. Şengör, Türkiye’de hâkim olan siyasal ve toplumsal dinamiklerden, özellikle de siyasal kutuplaşmadan faydalanarak demokrasiye karşı olduğunu açıkça belirtmiş, seküler elitlerin yönetimde olduğu oligarşik bir sistemi savunmuş, hatta –hayvanlar âlemine atıfla– insanlara işkence edilmesini yadırgamadığını ifade etmiştir. Hatırlayanlar olacaktır, Türk jeolog 1999’da yaşanan büyük depremi, depremin ders kitaplarına girebilecek sonuçları nedeniyle, “güzel” ve “yakışıklı” kelimeleriyle tasvir etmişti.¹² Ben de buna benzer “övgü” sözcüklerini Şengör’ün bilimle ilgili görüşlerini ve onun doğa bilimlerine biçtiği rolü tasvir etmek için kullanabileceğimi düşünüyorum. Şengör’ün bu konudaki görüşleri ve benimsediği pozisyon, ne denli hatalı olursa olsun, doğa bilimlerinin meşru sınırlarını tartışmak isteyen bir sosyal bilimci için en az diğer Yeni Ateistlerinki kadar “değerli”dir.

BU KİTAPTA NE HEDEFLENMİYOR?

Kitabın neyi amaçladığından kısaca bahsettikten sonra şimdi de yanlış anlaşılmaları engellemek ümidiyle, kitapta nelerin amaçlanmadığından bahsetmek istiyorum. Öncelikle, kitabın ateizmin her türüne cevap verme iddiasında olmadığını belirtmem gerekir. Ateizm tarih boyunca çok farklı anlamlarda kullanılmış, bugün de çok farklı türleri olan bir pozisyonudur.¹³ Bununla beraber Yeni Ateizmin argümanlarını

12 Armağan Çağlayan, “Dışkı yedirmek işkence değildir”, *Radikal Gazetesi*, 22.11.2015, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/armagan-caglayan/diski-yedirmek-iskence-degidir-1477196/>.

13 Roma İmparatorluğu’nda bir dönem Pagan tanrıları reddettiklerinden Hristiyanlar için “ateist” sıfatının kullanılması; politeistlerin, monoteizmdeki Tanrı inancına sahip olmadıkları için Hume tarafından “ateist” olarak tanımlanması ve T. S. Eliot’ın Hristiyanların hiçbir zaman gerçek anlamda ateist olamayacaklarını, olsa olsa dindar olmayan Hristiyanlara dönüşebileceklerini iddia etmesi, bu kavrama yüklenen anlamın hem zaman içinde hem de bağlamdan bağlama değiştiğini göstermek için örnek verilebilir. Bakınız; Garth Fowden, “Polytheist Religion and Philosophy”, Peter Garnsey ve Averil Cameron (der.), *Cambridge Ancient History XIII* içinde (Cambridge: Cambridge University

paylaşan ateist ekoller bu argümanlara verilecek cevabın doğal olarak muhatabı olacaktır. Söz gelimi din ile bilimin çatıştığı iddiası Yeni Ateizmin merkezinde yer almakla beraber bilimin toplumda kazandığı prestijin de etkisiyle birçok ateist ekol tarafından paylaşılmaktadır. Dolayısıyla bu iddianın zayıflığının gösterilmesi sadece Dawkins'e değil, benzer bir pozisyon takınan Friedrich Engels'e de cevap niteliğinde olacaktır.¹⁴ Dahası, bilim ve din ilişkisinin basit ve yüzeysel "analizlere" kurban edilmemesi gerektiği ile ilgili uyarımız, ateist olmasa da benzer görüşleri savunanları da ilgilendirecektir. Örneğin sadece Almanya ve Türkiye'deki ibadethane ve kütüphane sayılarına bakarak "Bilimin yolundan giden kazanıyor!" sonucuna ulaşan Kültür Eski Bakanı Fikri Sağlar'ın da -korelasyon ile nedenselliğin aynı şey

Press, 1998), s. 545; David F. Norton, "Hume", R. Cavalier, J. S. Gouinlock ve J. P. Sterba (der.), *Ethics in the History of Western Philosophy* içinde (Londra: MacMillan, 1989), s. 182; David Berman, *A History of Atheism in Britain: From Hobbes to Russell* (New York: Routledge, 2013), ss. 232-233. Ayrıca daha detaylı bir analiz için bakınız; Alper Bilgili, "Ateizm", Abdüllatif Tüzer ve Fatma Yüce (der.), *Klasik ve Çağdaş Konularla Din Felsefesi I* içinde (Ankara: Elis, 2022), ss. 121-139.

- 14 Bilimle dinin çatıştığını; bilimsel verilerin Tanrı'nın varlığını ve dinlerin Tanrı veya tanrısal bir güç tarafından gönderilmediğini ispatladığını savunan çatışma tezinin kökenlerini Fransız Aydınlanma'nın sembol figürlerinin eserlerinde bulmak mümkündür. Bilhassa 18. yüzyılın önemli isimlerinden Voltaire, bilimi Katolik öğretilere ve Katolik Kilisesi'ne karşı kullanan en etkili düşünürlerden birisidir. Voltaire, toplumun her alanında baskı kurmuş olan Katolik Kilisesi'ne karşı tepkisinin bir sonucu olarak Kilise'nin gücünün kısıtlanması umuduyla bilim ile dinin çatıştığı tezini işlevselleştirmiştir. Hem Voltaire hem de D'Alembert, Katolik Kilisesi'nin bilim karşısında ne denli aciz duruma düştüğünü göstermek ve Kilise'nin bilim insanlarını cezalandırmak, onların gözünü korkutmak dışında bir seçeneğinin kalmadığını "ispatlamak" için daha sonra çatışma tezinin en önemli kanıtı olarak sunulacak olan Galileo hadisesine birçok atıf yapmışlardır. Bu düşünürler, eserlerinde Galileo'nun hücreye atıldığı, İtalyan astronomun senelerce Engizisyon'un işkencelerine maruz kaldığı, hatta gözlerinin oyularak çıkarıldığı gibi mitlere yer vermişlerdir. Bu mitler bir yandan da bilim ile özgür düşünce arasında bir bağ kurmakta, dinin kısıtlayıcı, bilimin ise özgürleştirici olduğu görüşünü aşlamaktadır. Bakınız; Maurice A. Finocchiaro, *Defending Copernicus and Galileo: Critical Reasoning in the Two Affairs* (Dordrecht: Springer, 2010), ss. 175-177.

olmadığı ve Türkiye ile Almanya arasındaki tek farkın kütüphane ve ibadethane sayısı olmadığı gibi temel bilgilerin yanı sıra– bilim ve dinin ilişkisinin basit bir çatışmaya indirgenemeyeceğine dair argümanlardan faydalanmaya ihtiyacı vardır.¹⁵

Yine bu kitapta, Şengör’ün, Dawkins’in, Harris’in konumuzla ilgili olmayan ancak eleştiriye açık iddia ve eylemlerine yer verilmeyecektir. Örneğin Şengör’ün Che Guevara’yı Amerikan gangster Al Capone’a benzetmesi¹⁶, generallerle telefonda konuşurken bile esas duruşa geçmesi¹⁷, büyük İstanbul depremi ile ilgili isabetsiz öngörülleri,¹⁸ Dawkins’in tecavüz türleri arasında yaptığı “kötülük” sıralaması¹⁹ veya pedofilinin çocuk üzerindeki etkisini küçümser ifadeleri,²⁰ Sam Harris’in özgür iradeyi bir yanılsama olarak görmesi²¹ bu kitapta eleştirilmeyecektir.

Özellikle Türkiye örneğinde ilginç olan nokta şudur ki, Şengör’ün bu konulardaki görüşleri, zaman zaman gündeme gelse de kamuoyu tarafından “bir dâhinin, bilimsel kişiliğinin hatrına hoş görülmesi gereken garip iddiaları” olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Che Guevara’yı eşkiya olarak nitelendiren dönemin Türkiye Büyük

15 Fikri Sağlar, Twitter gönderisi, 26 Mart 2022, 11:28, <https://x.com/dfikrisaglar/status/1507635492610887681>.

16 A. M. Celâl Şengör, *Bir Toplum Nasıl İntihar Eder?* (İstanbul: Ka Kitap, 2016), s. 61.

17 “Telefon geldiğinde bile esas duruşa geçerim”, *Haber 7*, 3.10.2006, <https://www.haber7.com/yasam/haber/189202-telefon-geldiginde-bile-esas-durusa-gecerim>.

18 “Celal Şengör / Beklenen Büyük İstanbul Depremi (2000)”, YouTube videosu, 2.04.2017, <https://www.youtube.com/watch?v=X8PAEub02X0>.

19 Anita Singh, “Richard Dawkins in Storm Over ‘Mild Date Rape’ Tweets”, *The Telegraph*, 11.07.2014, <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/10998498/Richard-Dawkins-in-storm-over-mild-date-rape-tweets.html>.

20 Abby Ohlheiser, “Richard Dawkins Defends ‘Mild’ Pedophilia, Again and Again”, *Atlantic*, 10.09.2013, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/09/richard-dawkins-defends-mild-pedophilia-again-and-again/311230/>.

21 Sam Harris, *Free Will* (New York: Free Press, 2012), s. 5.

Millet Meclisi Başkanı İsmail Kahraman yoğun eleştiriye uğrarken Şengör'ün benzer ifadeleri tepki toplamamıştır.²² Tarihi İlber Ortaylı, Şengör'ün bir röportajında, 1980 darbesi sonrasında askeri hapsedilerde mahkûmlara dışkı yedirilmesini savunmasını eleştirmek bir yana, bu röportajı ona karşı kurulan art niyetli bir tuzak olarak değerlendirmiştir. Ortaylı, Şengör'ü savunurken Şengör'ün önemli bir bilim insanı olduğunun altını çizmiş, onun Rusya ve Avusturya Bilimler Akademisi'ne üye olduğunu, üç dilde akademik eserler yazdığını hatırlatmıştır.²³ Yine matematikçi Ali Nesin, aynı röportajla ilgili görüş bildirerek Şengör'ün ne yaparsa yapsın Türkiye'nin değeri olduğunu, insanların haklı olduklarından emin olsalar da Şengör'e karşı hadlerini bilmeleri gerektiğini iddia etmiştir. O da savunmasını, Ortaylı gibi Şengör'ün bilimsel başarılarına ve üyesi olduğu derneklere atıfla temellendirmeye çalışmıştır.²⁴ Kuşkusuz bu itirazlar, bilim sosyolojisine aşına okurlar için şaşırtıcı değildir. Toplumda birçok kişi, Ortaylı veya Nesin gibi düşünmekte, Şengör gibi doğa bilimcilerin disiplinlerindeki çalışmaları ile elde ettikleri prestij, onlara hayatın her alanında dilediğince konuşma veya davranma hakkı tanıdığına inanmaktadır.²⁵ Doğa bilimcilere tanınan bu

22 “İsmail Kahraman'dan İkinci Che Açıklaması”, *CNN Türk*, 29.08.2016, <http://www.cnntrk.com/turkiye/ismail-kahramandan-ikinci-che-aciklamasi>.

23 Armağan Çağlayan, “İlber Hoca'ya cevabımdır”, *Radikal Gazetesi*, 30.11.2015, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/armagan-caglayan/ilber-hocaya-cevabimdir-1483003/>.

24 Işıl Cinmen, “Ali Nesin: Celal Şengör'le O Tonda Konuşmak Ayıp, Bizde Haklı Olan İŞİD'liye Dönüşüyor”, *T24*, 11.12.2015, <http://t24.com.tr/haber/ali-nesin-celal-sengorle-o-tonda-konusmak-ayip-bizde-hakli-olan-isisliye-donusuyor,319937>.

25 Doğa bilimcilere tanınan ayrıcalığın ilginç ve acı bir örneği için Nazi Almanyası'na bakılabilir. Nazi Almanyası'nda insanlık suçu işleyen birçok genetikçi, İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra, müstakbel pratik faydaları göz önünde bulundurularak uluslararası bilim camiasından dışlanmamış, hatta Nürnberg'de yargılanmamıştır. Paul Weindling, “Genetics, Eugenics, and the Holocaust”, *Biology and Ideology: From Descartes to Dawkins* içinde, s. 213.

“kredi” ülkemizle de sınırlı değildir. 24 ülkede yapılan kapsamlı bir araştırma, açık bir şekilde saçma veya anlamsız bir iddianın bilim insanının ağzından çıktığında, bir din adamının ağzından çıkmasına kıyasla çok daha fazla inandırıcı bulunduğunu göstermektedir. Üstelik tüm bu toplumlarda, dindar kişiler de bilim insanlarının ağzından çıkan saçmalıklara inanmaya daha meyillidir.²⁶

Aslında söylemeye gerek olmasa da bu eserin, Celâl Şengör ya da Dawkins’in bilimsel birikimlerini ve kariyerlerini tartışmaya açmadığını vurgulamalıyım. Şengör de Dawkins de Dennett de biyografilerini okuyan herkesin takdir edeceği gibi önemli bilim insanlarıdır. Zaten kitapta bu isimlerin uzmanlık alanlarındaki yetkinlikleriyle ilgili bir tartışmaya girilmediği görülecektir. İlaveten bu kitap, bilimsel çabayı küçümseme arzusunda da değildir.²⁷ Bir insanın veya bir ekolün bilimin doğasıyla veya bilimin dinle ilişkisiyle ilgili hatalı yorumlarını ve çıkarımlarını eleştirel bir analize tabi tutmak –bahsi geçen kişi(ler) bilim insanı da olsa– bilim karşıtlığı olarak değerlendirilemez. Tersine, bilimi belli ideolojik görüşleri meşrulaştırmak için olduğundan farklı sunmak, bilimi kendi dünya görüşüyle uyumsuz gördüğü öğretileri devre dışı bırakmak için kullanmak, bilimi aslında sessiz kaldığı konularda konuşmaya zorlamak, tarihi ve bilhassa bilim tarihini çarpıtmak, bilime zarar vermektedir. Bu tür bir yaklaşım, her şeyden önce, Türkiye gibi dinin toplumsal anlamda önemli bir yere sahip olduğu ülkelerde insanların bilime karşı pozisyon almasına neden olacaktır. 2009 yılında dünyanın önde gelen araştırma şirketlerinden olan *Gallup* tarafından yapılan kapsamlı bir ankette

26 Suzanne Hoogeveen vd., “The Einstein effect provides global evidence for scientific source credibility effects and the influence of religiosity”, *Nature Human Behaviour*, 6, 2022, ss: 523–535.

27 Esasen bu kitap, sadece bilimin istismar edilmesini engellemeyi hedeflemekte, aynı zamanda, bilim insanlarını kendi militan versiyonlarına karşı savunmayı da amaçlamaktadır. Ömrünün büyük kısmını bilime adanmış dünya çapındaki bilim insanlarının prestijlerinin, onlarla aynı isimleri taşıyan sığ ve kavgacı yazarlar tarafından zedelenmesine tepkisiz kalmamalıyız.

Türk toplumunun %82'si “Din, günlük yaşamınızda önemli bir yere sahip midir?” sorusuna olumlu cevap vermiştir.²⁸ 2008 yılında *PEW* araştırma şirketi tarafından yapılan ankete göreyse Türk toplumunun %94'ü dinin hayatlarında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir.²⁹ Benzeri birçok araştırma, Türk toplumunda dinî hassasiyetlerin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Böyle bir toplumda bilimin dine karşı konumlandırılmasının uzun vadede toplum nezdinde bilimin itibarını zedeleyeceği açıktır.

Bilimin, dinin tam karşısına yerleştirilmesi ve bilimin dinle çatışan bir bilgi türü olarak sunulması, din ile bilimden birisini seçme zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Nitekim *PEW* tarafından 2013 yılında yapılan araştırmaya göre, Türkiye’de toplumun %38’i “çatışma tezi”nin doğruluğuna, yani bilim ile dinin çatıştığına inanmaktadır.³⁰ Yukarıda da belirtildiği gibi Türk toplumunun %80’inden fazlasının “din hayatımda önemli bir yere sahiptir” dediği dikkate alındığında, çatışma tezine inanan birçok dindarın olduğu fark edilecektir. Kuşkusuz birçok dindarın bu tür bir “bilişsel uyumsuzluk” ile başa çıkmak için bilimin verilerine sırt çevirmesi ihtimal dâhilindedir. Başka bir deyişle, verilerden çok temennilere dayanan çatışma tezi, bilimin müttefiki gibi bir kılığa bürünse de, dinî hassasiyeti olan insanları bilimden uzaklaştırma riskini taşımaktadır. Örneğin evrim teorisinin, dinî hassasiyeti olan kitlelerce benimsen(e)memesinin bir nedeni de teorinin Yeni Ateistler tarafından mutlak bir şekilde dine

28 Steve Crabtree, “Religiosity Highest in World’s Poorest Nations”, *Gallup*, 31.08.2010, <http://www.gallup.com/poll/142727/religiosity-highest-world-poorest-nations.aspx>.

29 “Chapter 2: Religiosity”, *PEW Research Center*, 17.10.2008, <http://www.pewglobal.org/2008/09/17/chapter-2-religiosity/>.

30 “The World’s Muslims: Religion, Politics and Society - Chapter 7: Religion, Science and Popular Culture”, *PEW Research Center*, 30.04.2013, <http://www.pewforum.org/2013/04/30/the-worlds-muslims-religion-politics-society-science-and-popular-culture/>.

karşı bir şekilde konumlandırılmasıdır.³¹ Bu nedenle bilimi dine karşı konumlandıran kişilere karşı geliştirilecek argümanların, bilimin toplum nazarındaki imajına olumlu etkide bulunacağını ummaktayım.

Bununla beraber bu kitapta Yeni Ateistlere yöneltilen eleştiriler, bilimin saygınlığını artırmak için söylenen beyaz yalanlar olarak görülmemelidir. “Gerçekler sizin hislerinize göre şekillenmez” düsturuna yürekten inanan biri olarak doğru olduğunu düşünmediğim bir görüşü faydalı olur düşüncesiyle savunamam. Kanaatim, bilim ile dinin doğaları gereği çatıştığı tezinin gerçeklerle bağdaşmadığı, çatışma olarak sunulan tarihsel olayların görüldüğünden çok daha karmaşık olduğu, Şengör ve diğer Yeni Ateistlerin çatışma tezini parlatmak amacıyla yüzeysel çıkarımlarda bulundukları, bunu sağlamak için tarihin ciddi bir bölümünü göz ardı ettikleri, yine önemli bir bölümünü çarpıtarak sunduklarıdır.

Yeni Ateistlerin yazılarının bilim için tehlikeli olma nedeni, sadece bilimin dinle çatışır bir şekilde resmedilmesi değildir. Şengör ve Yeni Ateistler, bilime, bilimin talip olmadığı rolleri biçerek bilimin itibarını zedelemektedirler. Örneğin, onların yazılarından etkilenerek bilimin her konuda tek rehber edinilmesi gerektiğine inanan bir kişi, bilimin ahlaki konularda sessiz kaldığı veya bilimsel bilginin insanlığın zararına kullanıldığı durumları görerek bilime duyduğu güveni yitirebilir. Bu konuda verilebilecek iyi bir örnek Avusturyalı edebiyatçı Stefan Zweig’in uğradığı hayal kırıklığıdır. Zweig, otobiyografisinde 20. yüzyılın başında Avrupa toplumlarının hemen her gün yeni bir icatla, yeni bir keşifle baş döndürücü bir değişimin içine girdiğinden ancak buna rağmen Birinci Dünya Savaşı’na sürüklenmekten kendilerini alıkoyamadıklarından bahseder.³² Sosyolojinin kurucularından Saint-Simon da bilimin ona yüklenen öncülük vazifesini yerine getiremeyip

31 Alvin Plantinga, *Where the Conflict Really Lies: Science, Religion, and Naturalism* (Oxford: Oxford University Press, 2011), s. 53.

32 Stefan Zweig, *The World of Yesterday: An Autobiography* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1964), ss. 192-197.

ordunun ihtiyaçlarına uygun bilgi ve teknoloji üreterek yıkıcı bir araca dönüştüğünden yakındır.³³ Muhtemelen bu konuda kulak kabartılması gereken isimlerin başında atom bombasının mimarlarından olan teorik fizikçi Robert Oppenheimer gelmektedir. Oppenheimer, 1954'te yayımlanan *Science and the Common Understanding* adlı eserinde bilimin toplum nazarındaki iyi çağrışımlarından ve hayatı nasıl kolaylaştırdığından bahsettikten sonra savaş teknolojilerine atıfla bilimin değiştirme gücünün her zaman beraberinde toplumsal ve uluslararası düzeyde faydayı getirmeyeceğine dikkat çekmiştir.³⁴ Hatta Oppenheimer'a göre, bilim, mevcut kötüye kullanımları nedeniyle itibarını yitirip uzun vadede sekteye uğrayabilir.³⁵ Oysa doğa bilimlerinden hayatın her alanında yol gösterecek bir rehber yaratmak isteyen düşünürler, doğa bilimlerinin bu tür kötüye kullanımlarının da bilimin insan ve toplumun faydasına kullanılması kadar mümkün olduğunu göz ardı etmektedirler. Bu tür boş beklentiler, bilimin kullanıldığı travmatik hadiseleri açıklamakta güçlük çekecek, belki de Oppenheimer'ın da endişe ettiği gibi yakın gelecekte bilimin toplumun gözündeki imajının zedelenmesine neden olacaktır. Dolayısıyla bilimin misyonunun doğru belirlenmesi, bilimin hangi alanlarda söz sahibi olduğunun doğru tespit edilmesi ve bilimin sessiz kaldığı konularda bilim insanlarının ideolojilerini bilimsel kılıfla sunmaya çalıştıklarının gösterilmesi; bilim düşmanlığının bir yansıması değil, bilime saygının bir gereğidir.

Yine de bu kitap nedeniyle, kitapta bahsi geçen bilim insanlarının akademik başarılarına atıfla “tereciye tere satmak” ile suçlanacağımı kestirmek güç değil. Bununla beraber, nasıl Batlamyus'un Dünya

33 Jaap Harskamp, *The Anatomy of Despondency: European Socio-Cultural Criticism 1789-1939* (Leiden: Brill Academic Publishers, 2011), s. 601.

34 J. Robert Oppenheimer, *Science and the Common Understanding* (New York: Simon and Schuster, 1954), ss. 96-97.

35 J. R. Oppenheimer, “Atomic Weapons”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, 90, 1, 1946, s. 10.